

УДК (=1:477):356.21:37.011.3-0.51]“1939/1941”

© **Олександр ОЧЕРЕТЯНИЙ**

УКРАЇНСЬКІ ОСВІТЯНИ-РОЗВІДНИКИ В ЕКСПОЗИТАРНОМУ ПРОСТОРИ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

У статті розглянуто розвідувальну й педагогічну діяльність українських освітян крізь призму експозицій та фондкових матеріалів Національного музею історії України у Другій світовій війні. Проведено детальний аналіз джерел щодо участі представників педагогічної інтелігенції в розвідці для її належної оцінки та популяризації теми.

Ключові слова: Друга світова війна, розвідка, освітяни, педагоги, інтелігенція, Національний музей історії України у Другій світовій війні, експозиція.

Освіта відіграє одну з ключових ролей у свідомому періоді життя сучасної людини. Здійснюючи безпосередню передачу знань, педагоги зазвичай мають чималий інтелектуальний потенціал, який за потреби можна ефективно використати не лише в галузі освіти й науки. Під час війни він буває досить успішно реалізований у розвідці. Зразки такої практики простежуються на прикладах освітян-розвідників, матеріали яких розміщені в експозитарному просторі Національного музею історії України у Другій світовій війні (взято до розгляду головну експозицію та виставковий проект «Україна. Незакінчена війна...», що був відкритий 17 вересня 2019 р.) [1]. Поширення інформації про педагогів-воїнів у межах національно-патріотичного виховання сприяє поліпшенню авторитету освітян загалом, що позитивно впливає на взаємини під час навчального процесу. Окрім того, така інформація засвідчує, що навіть представники суто цивільних професій здатні принести відчутну користь під час бойових дій. Ці факти вказують громадянам на те, що кожен із них є потенційним захисником рідної землі. Таке емоційне навантаження необхідне українському суспільству, що нині живе у стані війни. Варто зазначити, що в Україні опубліковано кілька праць, які розкривають сутність участі відомих вітчизняних педагогів у бойових діях. Прикладами є збірники «Герої – освітяни та науковці України», «Спогади фронтників», а також монографія Є. Сафонової «У боях за Батьківщину: вихованці Київського університету у Великій Вітчизняній війні» [2–4]. Проте наразі відсутня праця, яка виразно концентрувала б увагу саме на діяльності освітян у

розвідці – одній із найвідповідальніших сфер у комплексі дій, що забезпечують досягнення успіху під час протистояння. Тож ця стаття є спробою наблизитись до вирішення згаданої проблеми, звернувшись до матеріалів експозицій музею.

Помітне місце в плеяді українців-розвідників займає постать почесного академіка Національної академії педагогічних наук Євгена Березняка, грамота Героя України якого експонується в музеї [5]. Цим званням він був відзначений «за особисту мужність і відвагу, героїзм і самопожертву, виявлені у виконанні особливо важливих завдань» [6]. Але шлях до офіційного визнання та високої нагороди був досить складним і тривалим: розвідувальна діяльність Є. Березняка завершилась у 1945 р., а звання Героя було присвоєно у 2001 р.

Ще до початку Другої світової війни Євген Степанович став відомим педагогом, був відзначений за свою діяльність у 1939 р. медаллю «За трудову доблесть» [7, 159]. Хоча, за його спогадами, перший досвід молодого випускника педагогічного технікуму в 1931 р. виявився невдалим: «...я потрапив в Іванівську школу Кіровоградської області і був призначений вчителем 3 класу [8, 36]. І коли я перший раз зайшов у клас і спробував провести урок, зразу зрозумів – не для мене робота. Скажу відверто – просто злякався дітлахів. Я намагався привести їх до порядку, а вони кричали. Я намагався закликати їх до того, щоб вони не кричали, а вони кричали ще більше. Здавалось, що мені дістались неслухняні, важкі діти. Після невдалого дебюту я полишив школу...» [9, 21–22]. Потім Березняк освоїв професію гірника й навчався в Дніпропетровському гірничому інституті, але під час Голодомору 1932–1933 рр. вирішив повернутися на вчителювання до села, помилково вважаючи, що там буде легше вижити [9, 22]. Тож упродовж 1933–1934 рр. працював у Веселівській неповній середній школі Дніпропетровської області [10]. Цей період закарбувався в пам'яті майбутнього розвідника із зовсім іншим відтінком: «Мої нові учні, діти Веселівської школи, нещасні та голодні, рішуче відрізнялись від тих некерованих дітей з Іванівської школи. Я уявляю їх зараз – не за віком дорослими, з печальними личками. Ми в той голодний час варили для них якусь юшку з проса, квасолі та гороху. Для хворих дітей, які не могли дійти до школи, ми відправляли юшку до них додому. І ніхто з тих напівголодних діточок не посмів торкнутися тієї пайки, що належала його товаришу по навчанню. Це дитяче благородство докорінно змінило моє ставлення до них... У селі Веселому, в якому я працював, у той час жодного смертельного випадку не було. Правда, село перебувало на “чорній дошці”, бо не виконало хлібозаготівлі... Із тієї Веселівської школи почався Березняк-вчитель. Я викладав буквально всі предмети. Німецьку мову (хоча майже не знав її), математику, природознавство та інші предмети. Я полюбив дітей» [9, 22–23].

На початок німецько-радянської війни Є. Березняк обіймав посаду завідувача Львівського міського відділу освіти [8, 36]. Від жовтня 1941 р. брав участь у роботі радянського підпілля на Дніпропетровщині. Зокрема, працюючи на залізниці та в німецькій фірмі «Українель», вів розвідувальну й підривною роботу [8, 36]. З огляду на це в січні 1944 р. отримав пропозицію від

співробітників розвідки 3-го Українського фронту вступити на навчання до Спеціальної школи Розвідувального управління Генерального штабу Червоної армії [9; 37]. Після піврічної підготовки Березняк на чолі розвідувальної групи «Голос» був направлений у тил противника. Її головним завданням став збір відомостей про дислокацію військ нацистів та розміщення оборонних споруд у районі м. Краків [11, 198]. Під час повітряного десантування був далеко віднесений від наміченого місця висадки, через що й потрапив у полон. Опинившись у таких обставинах, затіяв гру з противником: сказавши, що має зустрітися зі співником на краківському ринку, відтак скористався метушнею, що зчинилася через бійку, і втік із-під охорони [12, 204–205]. Виконуючи поставлені завдання, група Березняка змогла отримати й передати командуванню план мінування м. Краків, чим урятувала місто від руйнації [8, 37]. На початку 1945 р. вона з'єдналася з військами Червоної армії. Невдовзі було зроблено фото членів розвідувально-диверсійної групи, що експонується в музеї поряд із грамотою Героя України [13]. На його звороті є дата – 22 лютого 1945 р. – та напис, що відображає реальні й фіктивні імена розвідників: «1. Євген Степанович Березняк (Василь); 2. Ася Жукова (Анна); Ліза Вологодська (Оля); Олексій (Жорж Владимиров)». Останній – заступник командира групи Олексій Трохимович Шаповалов [8, 396]. Пишучи звіти командуванню, Євген Березняк і радистка Єлизавета Вологодська вказали факт їхнього перебування в полоні під час виконання завдання. У зв'язку із цим були направлені до Подольського перевірочно-фільтраційного табору НКВД. На той час Єлизавета була вагітною, батьком дитини був Євген [9, 46]. Нарешті влітку 1945 р. до табору надійшла здобута від заарештованих співробітників Абверу інформація про гідну поведінку підозрюваних розвідників у полоні. Окрім того, Березняку вдалося передати листа своєму викладачеві з розвідувальної школи, і той виступив на захист учня [12, 208]. Усе це сприяло тому, що подружжя вийшло на волю й оселилось у м. Львів, хоча довго перебувало під наглядом. Пізніше шлюб розпався, і Євген Степанович переїхав до м. Київ, продовживши кар'єру в Міністерстві освіти УРСР [9; 46]. Офіційне визнання його як результативного розвідника відбулося лише в 1960-х рр. У 1964 р. він був відзначений вищою військовою нагородою Польщі – хрестом «Віртуті Мілітарі» («Військової Доблесті»), а наступного року – радянським орденом Вітчизняної війни I ст. [9, 50–51]. У 1967 р. суспільству був продемонстрований художній фільм «Майор Вихор», створений за однойменним романом Юліана Семенова. Одним із прототипів його головного героя став Є. Березняк. У 1971 р. вийшла книжка його авторства «Я – Голос», перевидана багатьма мовами загальним накладом понад 2 млн примірників [8, 38]. За свою працю та бойову діяльність Євген Степанович був відзначений низкою нагород різних держав, для Батьківщини він став одним із небагатьох Героїв України, які одночасно є повними кавалерами ордена Богдана Хмельницького. Розвідник помер 23 листопада 2013 р., не доживши кількох місяців до свого сторічного ювілею. 21 лютого 2014 р. ім'я Є. Березняка було присвоєно досить

специфічному навчальному закладу – Воєнно-дипломатичній академії, яка була утворена способом реорганізації Об'єднаного інституту воєнної розвідки при Національній академії оборони України [14; 15]. Цей факт укотре засвідчив визнання професіоналами високих досягнень Євгена Степановича як у розвідці, так і в педагогіці.

Помітне місце в українській літературі радянського періоду посів уродженець Харківщини Павло Автомонов, який від 1974 р. обіймав посаду доцента однієї з кафедр на факультеті журналістики Київського державного університету ім. Тараса Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). На той час він уже був кандидатом історичних наук, захистивши дисертацію на тему «Бойові взаємини партизанів України з радянськими військами у битві за Дніпро (вересень – грудень 1943)» [16].

Перші публікації 20-річного Автомонова вийшли в кронштадтській газеті «Сталінська гвардія» ще в 1942 р. [17, 6]. На військову службу майбутній письменник був призваний у 1940 р., а в розвідку Ленінградського фронту, згідно із записами його експонованої в музеї «Службової книжки червонофлотця», був зарахований 18 вересня 1943 р. [18; 19]. Навесні 1944 р. радист фронтової розвідгрупи Автомонов був нагороджений першим орденом – Червоної Зірки. У нагородному листі зазначено, що окрім роботи радиста він виконував завдання з розвідки [20]. Восени того самого року наказом військам 3-го Прибалтійського фронту від 30 вересня 1944 р. гвардії молодший сержант Автомонов за передачу цінних розвідданих у 95 радіограмах, надісланих із тилу противника впродовж 2 квітня – 28 серпня 1944 р., нагороджений орденом Вітчизняної війни II ст. [21]. Цей період бойової діяльності зафіксований у представленому в експозиції щоденнику Павла Федоровича [22]. Його рядки пізніше лягли в основу роману «Галка» [23]. Орденом Вітчизняної війни вищого – I ст. – досвідчений радист був нагороджений за виконання наступного тривалого завдання в тилу противника, під час якого, незважаючи на надскладні умови та хворобу, передав 194 радіограми й зберіг радіостанцію [24]. Варто зазначити, що українськомовна та російськомовна версії онлайн-енциклопедії «Вікіпедія» станом на січень 2020 р. серед бойових нагород літератора називають три ордени Слави, але цей факт не підтверджується жодним іншим джерелом і, ймовірно, не має реального підґрунтя [25, 58–59]. У фондозбірні музею зберігається необхідний у роботі радиста інструмент – кусачки, які Павло Федорович використовував під час служби [26]. Після війни розвідник Автомонов займався журналістською та літературною діяльністю, пізніше передавав свій досвід студентам університету.

Відомими є приклади, коли відповідальну роботу в розвідці виконували люди, на перший погляд абсолютно далекі від неї, – митці. Саме до таких постатей слід зарахувати лауреата Державної премії України ім. Т.Г. Шевченка народного художника СРСР та УРСР Миколу Глуценка. Його пейзажі, портрети та натюрморти зберігаються в музеях низки держав, зокрема України, Франції, Сполучених Штатів Америки, Канади, Італії [27, 125]. В експозиції музею

представлено його полотна із серії «Оборона Москви» [28–30]. Вона була створена з натури в 1941 р., коли художника вже не задіявали в розвідці, але незадовго до того він перебував на її передових ділянках. У 1919 р. 18-річний художник був примусово мобілізований до складу Добровольчої армії генерала А. Денікіна. Відступаючи з нею, опинився за кордоном, закінчив художню академію в м. Берлін [31, 135]. Микола Петрович задумувався про повернення на Батьківщину й вирішив отримати радянське громадянство. У 1927 р. йому це вдалося. На той час він мешкав у м. Париж і був завербований розвідкою Радянського Союзу як агент із псевдонімом «Ярема». Одне з досягнень у його тодішній діяльності характеризувалося так: «...виконав ряд складних завдань із добування науково-технічної інформації оборонного характеру. У результаті радянська розвідка одержала цілком таємні креслення на 205 видів військової техніки, зокрема на авіаційні двигуни для винищувачів» [12, 468]. У 1936 р. Глуценко повернувся до Радянського Союзу й цілком віддав себе творчому процесові, але в 1940 р. був знову залучений до виконання важливого розвідувального завдання в Німеччині, адже був людиною, яка не викликала зайвих підозр у тамтешніх спецслужб. Перебуваючи на виставці в м. Берлін, митець мав через спілкування з емігрантами встановити характер об'єктивного ставлення Німеччини до Радянського Союзу, налагодити зв'язок із колишньою агентурою та отримати від іншого розвідника важливу інформацію військово-політичного характеру. Поставлені завдання було успішно виконано. У фінальний день роботи виставки її відвідав міністр закордонних справ Німеччини Йоахім фон Ріббентроп і передав Миколі Глуценку подарунок від шанувальника його таланту Адольфа Гітлера – альбом із гравюрами авторства фюрера [12, 470–471]. Також «Яремі» вдалося дізнатися, що Український науковий інститут у м. Берлін готує німецько-українські словники для військових [12, 471]. На основі цього фахівці радянської розвідки мали змогу переконатися, що гітлерівці готуються до війни на радянській території. За свою плідну розвідницьку працю М. Глуценко не отримав державних нагород. Після повернення з виставки його більше не використовували як розвідника. Від 1944 р. жив у м. Київ, де, окрім творчості, займався ще й викладацькою роботою на посаді професора Київського художнього інституту [32].

Студентом, а згодом викладачем та ректором того самого вишу був іще один народний художник УРСР, який нетривалий період мав стосунок до розвідки, – видатний скульптор Олексій Олійник [33, 8]. Серед експозитів музею є роботи самого митця та його дружини Ніни Павлівни Волкової – малюнки, в яких зафіксовано моменти, пов'язані з дулагом № 180. Там червоноармієць Олійник опинився у вересні 1941 р. Про це свідчить запис у військовому квитку, де вказано, що на той час Олійник був розвідником окремого розвідувального батальйону 147-ї стрілецької дивізії, яка вела бої за м. Київ [34]. На початку 1942 р. дружині вдалося викупити художника з неволі. 23 серпня 1943 р. він був повторно призваний і вже 30 жовтня зазнав поранення, після одужання від якого потрапив до запасної частини, а звідти до перевірного табору, де працював на одній із шахт

Донбасу [35]. Пройшовши успішно перевірку, в 1945 р. Олексій Прокопович поновив навчання в рідному інституті, а рівно через 20 років був призначений його ректором. Вступаючи на посаду, відверто розкрив свої біографічні дані, зокрема й той факт, що для виживання в роки нацистської окупації мусив працювати на біржі праці. Саме тому вже через рік О. Олійникові довелося покинути високу посаду [35]. Найімовірніше, у цій ситуації функціонери радянської тоталітарної системи не поставили понад усім компетентність досвідченого митця-викладача, вважаючи, що для них зручніше й безпечніше віддати ректора на осуд за надуманий проступок. При цьому чітко простежується байдуже ставлення влади до особи, яка воювала на її боці, проливаючи кров та ризикуючи життям, зокрема діючи в складі розвідувального підрозділу.

У просторі виставки «Україна. Незакінчена війна...» представлено ще одного художника-педагога – Михайла Гладкого, який у роки Другої світової війни був розвідником-мотоциклістом 47-го гвардійського окремого важкого танкового полку (згодом переформатований у 383-й гвардійський самохідно-артилерійський полк) [36]. Зокрема, у фондозбірні музею зберігається групове фото розвідників згаданої частини, а в експозиції розміщено автопортрет художника, малюнок і трофейний олівець [37–40]. Повернувшись після війни на Батьківщину, Михайло Захарович пройшов навчання в Миргородському керамічному технікумі й Львівському державному інституті прикладного та декоративного мистецтва (нині – Львівська національна академія мистецтв), згодом тривалий час передавав набутий досвід, будучи професором цього вишу [36].

Неабиякі здібності до малювання мав розвідник, а згодом освітянин Іван Сірченко. Невелика частина зразків його творчої спадщини зберігається в музеї. Зокрема, в експозиції – лист до майбутньої дружини з автопортретом [41]. Історія їхнього листування почалася з того, що в 1944 р. напередодні боїв за м. Севастополь він отримав безадресну подарункову посилку від дев'ятикласниці з Полтавщини Таїсії Хотини й відповів на залишену там записку з адресою [42]. Невдовзі після цього мінометник 503-го стрілецького полку Сірченко був нагороджений медаллю «За відвагу» [43]. Наступну свою нагороду – орден Червоного Прапора – він отримав за те, що будучи комсоргом батальйону, керував діями розвідників під час форсування р. Ліелупе на північний схід від м. Мітава (нині – Єлгава). Рядки нагородного листа детальніше відображають цю подію: «...в ніч із 31.7.1944 р. на 1.8.1944 р. за власною ініціативою підібрав зі складу батальйонної розвідки 6 осіб автоматників, найпершим із цієї групи переплив річку й, наблизившись до німецького заслону, що вів вогонь по переправі, вступив у бій із противником, який чисельно переважав. Оточивши противника, за сигналом молодшого сержанта Сірченка група сміливців кинулася в атаку. У результаті рішучих і сміливих дій Івана Івановича німецький заслін був повністю знищений. На полі бою лишилось 11 трупів противника» [44]. У тому самому документі згадано, що, крім узятих під час бою трофеїв, групі вдалося захопити в полон одного солдата. У січні 1945 р. Іван Сірченко був поранений, а після повернення

в березні до своєї частини призначений на посаду помічника командира розвідувального взводу [42]. Після демобілізації в 1946 р. його направили на комсомольську та партійну роботу до м. Львів. Річ у тому, що звільнений зі служби Сірченко був вихідцем зі Східної України, який віддано воював із нацистами під радянськими прапорами. Тодішня влада після війни прагнула використати таких людей як власний ресурс для ідеологічного протистояння, що розгорнулося на території Західної України. Від 1962 р. Іван Іванович обіймав посаду директора школи у м. Львів, через 10 років був переведений до м. Полтава, а від 1976 р. працював у галузі професійно-технічної освіти [42]. Він був людиною свого часу, зрілу особистість якої остаточно сформували суворі умови війни. Його сміливість і самовідданість у праці можуть бути гідним прикладом для наслідування, але в музеї їх показано власне через листування старшокласниці та молодого воїна, який вразив її від самого початку своїм інтелектом.

Поряд із реліквіями родини Сірченків на виставці «Україна. Незакінчена війна...» представлено матеріалами (документами та фото) родинну історію заступника командира 59-го інженерно-саперного батальйону з політичної частини капітана Івана Сергійовича Корнієнка й санінструктора того самого батальйону старшини медичної служби Катерини Семенівни Дронової [45–48]. У 1945 р. під час боїв за м. Бреслау (нині – Вроцлав) Катерина відкопала після бомбардування тяжкопораненого й контуженого Івана, цим урятувавши йому життя. Невдовзі сама була важко контужена, на певний час утратила пам'ять, зір, слух та здатність розмовляти [49]. Після одужання замполіт знайшов свою рятівницю й одружився з нею. Разом вони прожили до його смерті – три десятиліття.

Ще до початку війни Іван Сергійович у цивільному житті досяг суттєвого успіху: за даними Енциклопедії сучасної України, обіймав посаду редактора-консультанта Головного управління кінопромисловості УРСР [50]. На фронт пішов добровільно. Із наведеної інформації зрозуміло, що там не мав посади, прямо дотичної до розвідки, але за потреби нею займався. У поданні до нагородження першим орденом (листопад 1942 р.) зазначено: «...у районі В. Бабки [с. Велика Бабка. – Авт.] першим пішов у розвідку й, ризикуючи життям, просуваючись під кулями фашистського снайпера, доставив у штаб цінні відомості, що забезпечили вчасне наведення переправи для танків» [51]. У тому самому документі йшлося про ще один цікавий епізод: «Зрозумівши підступний задум противника, що переодягнувся в червоноармійську та сільську одягу, т. Корнієнко під шаленим вогнем сидячих у кущах та біжучих фашистів підірвав міст, дамбу і греблю, знищивши більш ніж 10 фріців». Вочевидь, розвідка противника хитрістю намагалася взяти під контроль міст, який готувався до знищення, але завдяки кмітливості Корнієнка їй це не вдалося.

Після війни Іван Сергійович продовжив кар'єру кінокритика, отримавши вищий науковий ступінь – доктора мистецтвознавства; відбувся він і як успішний освітянин [52, 317]. Від 1968 р. обіймав посаду ректора Київського державного інституту театрального мистецтва ім. І.К. Карпенка-Карого (нині – Київський

національний університет театру, кіно і телебачення ім. І.К. Карпенка-Карого). Ще в 1961 р. виступив одним з ініціаторів створення факультету кінематографії у складі цього вишу [50]. Ініціатива мала успіх – фонди музею зберігають документ, у якому зазначено: «...рішенням Вищої Атестаційної Комісії від 16 лютого 1966 р. Корнієнко Іван Сергійович затверджений у вченому званні доцента по кафедрі "кінематографія" (курс історії кіно)» [53]. Для сучасників ректор Корнієнко став прикладом високої педагогічної майстерності, про яку нині переповідають нащадкам [54]. Але в державі, що нині змушена вести війну, важливо розглядати його як приклад у ще одному ракурсі – творчого носія суто цивільної професії, який в умовах бойових дій, завдяки сміливості й власному інтелекту вмів успішно виконувати складні бойові завдання, зокрема й розвідницькі.

У залі, де бачимо матеріали Івана Сірченка та Івана Корнієнко, розміщено також комплекс родини Антоненків з Вінничини. На фото зображено солдатську вдову Фаїну Леонтіївну з доньками Раїсою і Тамілою [55]. Її чоловік Григорій Кузьмович до війни був учителем хімії та директором школи в с. Потоки Вінницької області, а в роки нацистської окупації перебував у партизанській розвідці [56, 117]. Після призову в березні 1944 р. Жмеринським РВК на військову службу до Червоної армії поєднав цивільну та набуту під час війни спеціальності, ставши хіміком-розвідником 705-го стрілецького полку [57]. Улітку того самого року, виконуючи бойове завдання, брав участь у переміщенні хімічних боєприпасів, які під час цього процесу вибухнули [58]. Далі про його долю коротко розповідається в медичному документі: «...поступив 6 липня 1944 р. зі значними опіками III ступеня. Помер від ран 11 липня 1944 р. Похований у селі Товстолут Тернопільської області за 30–40 метрів від церкви» [57]. Раніше, 27 квітня 1944 р., Григорій Кузьмович написав дружині короткий лист-заповіт, що нині також розміщений в експозиції: «Фаню! Коли мене постигне доля, якій солдат дивиться прямо в очі, мій заповіт і прохання тобі: 1. Дай освіту Раюсі, ну, зрозуміло, й Тамілі. 2. Відвідай з дітьми після війни мою могилу один раз. 3. Збережи для дітей мій образ (фото). 4. Бережи в серці про мене пам'ять як про вірного товариша життя» [59]. Лише 33 роки потому старшій доньці – кандидату філологічних наук Раїсі Антоненко (Боровиковій) – вдалося відшукати місце поховання батька. Воно було доглянутим, але виявилось на подвір'ї колишнього вояка Української повстанської армії. На запитання, чому він дбає про могилу червоноармійців, господар відповів, що на землі люди можуть бути ворогами, а перед Богом усі рівні й кожен відповідь за свої добрі та грішні справи [56, 117]. До своєї смерті в 1985 р. Фаїна Антоненко змогла виконати всі заповіді загиблого у 29 років чоловіка, який мав багато талантів: педагогічний, музичний, співочий, поетичний, – але обставини війни змусили його в останні роки життя бути розвідником [58].

У головній експозиції музею є ще один подібний лист-заповіт [60]. Його 22 червня 1942 р. під час оборони м. Севастополь написав командир відділення розвідки 364-ї зенітної батареї Іван Сидорович Гетьманцев своєму сину Славкові. У листі згадано події річної давності, коли він, будучи викладачем Бабайківського

зоотехнікуму в Царичанському районі Дніпропетровської області, дізнався про початок німецько-радянської війни. Від липня 1942 р. Іван Сидорович вважається зниклим безвісти [61]. Настанови освіченого та вольового батька відіграли велику роль у формуванні особистості сина, допомогли обрати правильні життєві пріоритети й стати успішним конструктором-будівельником [62].

Прикладом для наслідування технікові-механіку Валентину Згурському протягом життя слугувала постать загиблого батька Адама Васильовича, речі якого він передав до музею. Адам Згурський мав насичену подіями довоєнну біографію. Повіривши радянській пропаганді, він – вихідець із багатодітної заможної селянської сім'ї – підтримав ідею колективізації і, відокремившись від родинного господарства, у 1926 р. вступив до колгоспу. Завдяки цьому в 1930 р., поляк за національністю, він зміг вступити на робітфак при Польському педагогічному інституті в м. Київ, але через два роки змушений був покинути навчання через погіршення стану здоров'я [63]. Після проходження в 1933–1935 рр. строкової служби на посаді молодшого комвзводу продовжив службу в Школі молодшого начальницького складу пожежної охорони НКВД УРСР у м. Київ. Після початку Другої світової війни, коли у вересні 1939 р. в Радянському Союзі почалися переслідування поляків, які жили в Україні, мусив переховуватись і покинути столицю. Із допомогою товариша по навчанню влаштувався бухгалтером колгоспу в Радомишльському районі Житомирської області, мешкав у с. Хомівка. З початком німецько-радянської війни, втративши житло через бомбардування, родина Згурських оселилася в с. Борщів того самого району. У роки нацистської окупації Адам працював у місцевому колгоспі й із дозволу адміністрації збудував нову оселю (її фото, зроблене в 1945 р., зберігається у фондах музею [64]). Той період життя досить інформативно описаний у його щоденнику, який нині є експонатом на виставці «Україна. Незакінчена війна...» [65]. Він завершується записом, який демонструє настрої автора напередодні відправки на війну в складі Червоної армії: «17.11.43 року. Настав день, який повинен був настати, який своїми наслідками страшить не один мільйон людей. 29 місяців війни, і всі ці 29 місяців я і багато інших чекали цього дня. І ось сьогодні це сталося. Що це таке? Це те лихо, яке пожере мільйони людей, зробить мільйони калік, сиріт, убогих і нещасних. Це мобілізація на війну. Хто може сказати, що його не зжере Молох війни? Сьогодні останній мій запис на ці сторінки. Все вже готове. Скласти його в торбу, діждатись ранку, попрощатись з родиною, жінкою, близькими і знайомими і пуститись стихією, щоб більше не вернутись, або ж ще побачу сім'ю, близьких і знайомих, але на це треба мати щастя» [65].

Службу в армії Адам Згурський проходив на посаді командира відділення у 8-му окремому гвардійському мотоциклетному батальйоні 8-го гвардійського механізованого корпусу [63]. Мотоциклетні частини та підрозділи використовувалися для ведення розвідки, патрулювання і здійснення зв'язку [66, 470]. Тому в нагородних листах на гвардії старшого сержанта Згурського описано успіхи, досягнуті в складі розвідгрупи. За бої під час Львівсько-Сандомирської операції

командування підготувало на нього подання до нагородження орденом Слави III ст., в якому зазначало: «18.8.44. В районі нас. пункту Гури-Високі зі складу розвідгрупи т. Сгурський [так у документі. – Авт.] зі своїм відділенням із засади підпустив контратакуючого противника на близьку відстань і вогнем з автоматів знищив її, особисто розстрілявши при цьому 16 [нерозбірливо, можливо, 10 чи 18. – Авт.] німців, і двох захопив у полон. Будучи пораненим, непомітно проповз до замаскованої протитанкової гармати і гранатами знищив її розрахунок» [67]. До наступної нагороди – ордена Червоної Зірки – був представлений через півроку за бої в Польщі. З нагородного листа дізнаємося опис його заслуг: «Діючи в розвідувальній групі в районі містечка Єжув із завданням пройти в тил противника і зробити засаду на дорозі в лісі, тов. Сгурський [так у документі. – Авт.] непомітними шляхами вивів своє відділення до призначеного місця і створив засаду. Дорогою рухався легковик. Кидком гранати знищив автомобіль, 1 офіцера і 3 солдатів, за ним рухався обоз противника. Раптовим вогнем відділення Сгурського розсіяно колону і внаслідок бою знищено 20 солдатів противника та обоз із військовими вантажами й боєприпасами» [68].

Під час Берлінської стратегічної наступальної операції 21 квітня 1945 р. гвардії старший сержант Адам Згурський загинув [69]. Він не закінчив педагогічного інституту й не став учителем, але отримані у процесі навчання знання та навички, як і вроджений інтелект, ще не раз знадобилися йому протягом життя, зокрема в період порятунку від репресій та під час виконання завдань із розвідки.

Матеріали згаданих вище освітян, які мали стосунок до розвідки в період Другої світової війни, нині представлені в експозитарному просторі музею і мають призначення донести певний посил до відвідувача. Справедливо буде зауважити, що цих героїв експозицій умовно можна розділити за двома категоріями: одні належали до інтелігенції ще до початку війни, а інші долучилися до цієї соціальної групи вже після завершення. Але цей фактор жодним чином не заважає вкотре довести суспільству держави, яка нині воює, важливу істину: люди високого рівня інтелекту здатні стати на заваді силі, що переважає, і досягти суттєвого успіху в протистоянні. Це має бути для відвідувача поштовхом до прагнення самовдосконалення, нагадати йому, що сьогодні, незалежно від місця в суспільстві, він є потенційним захисником України. В умовах воєнного сьогодення музей війни не може обмежувати свою діяльність ознайомчою функцією. Нині, як ніколи раніше, перед ним стоїть нагальна потреба здійснення виховної функції, і матеріали педагогів-розвідників посідають не останнє місце в цьому процесі.

Джерела та література:

1. Україна. Незакінчена війна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prostir.museum/ua/post/42223>. – Назва з екрана.
2. Герої – освітяни та науковці. – К.: Генеза, 2012. – 462 с.
3. Спогади ветеранів-фронтовиків Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – К.: Бібліотека українець, 2001. – 224 с.
4. Сафонова Є.В. У боях за Батьківщину: вихованці Київського університету у Великій Вітчизняній війні. – К.: Бібліотека українець, 2005. – 80 с.
5. Грамота № 703 про присвоєння звання Героя України Березняку Євгену Степановичу. 21.08.2001 // Фонди Національного музею історії України у Другій світовій війні (далі – Фонди НМІУДСВ). – НД-26890.
6. Указ Президента України № 703/2001 від 21 серпня 2001 року «Про присвоєння звання Героя України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703/2001>. – Назва з екрана.
7. Лота В.И. Информаторы Сталина. – Москва: Центрполиграф, 2009. – 413 с.
8. Военные разведчики, 1918–1945 гг.: биограф. справ. – К.: Довіра, 2010. – 428 с.
9. Березняк Е.С. Евгений Березняк рассказывает: воспоминания майора Вихря / Е. Березняк, М. Марченко. – К.: Довіра, 2010. – 184 с.
10. Лист атестаційний (Героя України) Березняка Євгена Степановича на присвоєння військового звання старшого лейтенанта запасу // Фонди НМІУДСВ. – КН-259305. – Д-63204.
11. Скрипник О.В. Українська розвідка. 100 років боротьби, протистоянь, звершень. – К.: АДФ-Україна, 2019. – 344 с.
12. Скрипник О.В. Розвідники, народжені в Україні. – К.: Ярославів Вал, 2011. – 624 с.
13. Фото групове. Члени розвідувально-диверсійної групи «Голос» // Фонди НМІУДСВ. – КН-28869. – Ф-8022.
14. Указ Президента України № 90/2014 від 21 лютого 2014 року «Про присвоєння імені Євгенія Березняка Воєнно-дипломатичній академії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90/2014>. – Назва з екрана.
15. Указ Президента України № 836/2009-п від 21 лютого 2014 року «Про Воєнно-дипломатичну академію» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/836-2009-%D0%BF>. – Назва з екрана.
16. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф. 629. – Оп. 1. – Спр. 10. «Бойові взаємини партизанів України з радянськими військами у битві за Дніпро (вересень – грудень 1943)». Автореферат дис. ... канд. іст. наук.
17. 22 червня – 9 травня. Письменники України у Великій Вітчизняній: бібліографічний довідник. – К.: Радянський письменник, 1980. – 383 с.
18. Автомонов П.Ф. // Генеральний довідковий каталог НМІУДСВ.
19. Книжка червонофлотська Автомонова Павла Федоровича 21.10.1942 // Фонди НМІУДСВ. – КН-55032. – Д-11816.
20. Автомонов Павел Фёдорович 1922 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rodvignaroda.ru/?#id=30532822&tab=navDetailDocument>. – Назва з екрана.
21. Автомонов Павел Фёдорович 1922 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rodvignaroda.ru/?#id=31935152&tab=navDetailDocument>. – Назва з екрана.
22. Щоденник Автомонова Павла Федоровича. 1944 // Фонди НМІУДСВ. – КН-82133. – Д-15758.

23. Автомонов П.Ф. Галка // П.Ф. Автомонов. – К.: Радянський письменник, 1982. – 352 с.
24. Автомонов Павел Фёдорович. 1922 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rodvignaroda.ru/?#id=26481206&tab=navDetailDocument>. – Назва з екрана.
25. Очеретяний О.О. Українська інтелігенція в розвідці періоду Другої світової війни: аналіз довідкових та енциклопедичних видань // Енциклопедичний контент та виклики сучасного світу: збірник матеріалів наукової конференції (30 жовтня 2019, м. Київ). – К.: Енциклопедичне видавництво, 2019. – С. 57–61.
26. Кусачки Автомонова Павла Федоровича // Фонди НМІУДСВ. – НД-11476.
27. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г–Д. – К.: Наукова думка, 2004. – 688 с.
28. Глущенко М.П. Зенітки. 1942 // Фонди НМІУДСВ. – КН-154202. – ОМ-1828.
29. Глущенко М.П. На околиці Москви // Фонди НМІУДСВ. – КН-154198. – ОМ-1824.
30. Глущенко М.П. Садове кільце // Фонди НМІУДСВ. – КН-154200. – ОМ-1826.
31. Скрипник О.В. Український слід у розвідці. – К.: Ярославів Вал, 2009. – 319 с.
32. Глущенко Микола Петрович // Генеральний довідковий каталог НМІУДСВ.
33. Українська радянська енциклопедія: Т. 8: Олєфіни – Поплі. – К.: Головна редакція УРЕ. – 527 с.
34. Квиток військовий з фотографією Н №19658. 1948 // Фонди НМІУДСВ. – КН-207412. – Д-33286.
35. Олійник Олексій Прокопович // Генеральний довідковий каталог НМІУДСВ.
36. Гладкий Михайло Захарович // Генеральний довідковий каталог НМІУДСВ.
37. Фото групове. Розвідники 47 гвардійського окремого важкого танкового полку прориву 9 гвардійського механізованого корпусу // Фонди НМІУДСВ. – КН-216758. – Ф-28919.
38. Малюнок. Автопортрет. 1946 // Фонди НМІУДСВ. – КН-216764. – ОМ-2778.
39. Малюнок. «Б'ється в тесной печурке огонь...». 1945 // Фонди НМІУДСВ. – КН-216765. – ОМ-2779.
40. Олівець трофейний Гладкого Михайла Захаровича. 1945 // Фонди НМІУДСВ. – КН-216761. – РД-206.
41. Лист Сірченка Івана Івановича до Тасі. 09.03.1945 // Фонди НМІУДСВ. – КН-77946. – Д-15081.
42. Сірченко Іван Іванович // Генеральний довідковий каталог НМІУДСВ.
43. Сирченко Иван Иванович. 1922 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rodvignaroda.ru/?#id=46356553&tab=navDetailDocument>. – Назва з екрана.
44. Сирченко Иван Иванович. 1922 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rodvignaroda.ru/?#id=36148258&tab=navDetailDocument>. – Назва з екрана.
45. Дронова Катерина Семенівна // Фонди НМІУДСВ. – НД-26317.
46. Книжка червоноармійська Корнієнко (Дронової) Катерини Семенівни // Фонди НМІУДСВ. – КН-200865. – Д-31017.
47. Фото портретне (копія). Корнієнко Іван Сергійович. 21.03.45 // Фонди НМІУДСВ. – НД-26316.
48. Довідка № 1/444 Корнієнко Івана Сергійовича про лікування у госпіталі 21.03.1945 // Фонди НМІУДСВ. – КН-218291. – Д-36483.
49. Корнієнко Іван Сергійович // Генеральний довідковий каталог НМІУДСВ.
50. Корнієнко Иван Сергійович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=5842. – Назва з екрана.
51. Корниенко Иван Сергеевич 1910 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rodvignaroda.ru/?#id=11767291&tab=navDetailDocument>. – Назва з екрана.

52. Митці України: Енциклопедичний довідник. – К.: Українська енциклопедія, 1992. – 848 с.
53. Аттестат доцента МДЦ № 027930. 1969.03.31 // Фонди НМІУДСВ. – КН-25809. – Д-5452.
54. Кафедра кінознавства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.knutkt.com.ua/struktura/ekannymustectva/kinoznavstvo.html>. – Назва з екрана.
55. Фото групове. Антоненко Фаня Леонтіївна, вдова рядового Григорія Кузьмовича, хімічного розвідника 705 стрілецького полку 121 стрілецької дивізії 67 стрілецького корпусу 38 армії 1 Українського фронту, з доньками Раїсою та Тамілою // Фонди НМІУДСВ. – КН-209257. – Ф-28277.
56. Погоріла Т.М. Передсмертні листи та записки за матеріалами фондового зібрання меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» // Архіви України. – 2013. – № 2. – С. 114–121.
57. Антоненко Григорій Кузьмич. 1915 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pamyat-naroda.ru/heroes/memorial-chelovek_gospital62599789/?backurl=%2Fheroes%2F%3Fadv_search%3Dy%26last_name%3D%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%26first_name%3D%D0%93%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B9%26middle_name%3D%D0%9A%D1%83%D0%B7%D1%8C%D0%BC%D0%B8%D1%87%26date_birth%3D%26group%3Dall%26types%3Dpamyat_commander%3Anagrady_nagrad_doc%3Anagrady_uchet_kartoteka%3Anagrady_ubilein_kartoteka%3Apotery_doneseniya_o_poteryah%3Apotery_gospitali%3Apotery_utochenie_potery%3Apotery_spiski_zahoroneniya%3Apotery_voennoplen%3Apotery_iskluchenie_iz_spiskov%3Apotery_kartoteki%3Apotery_vpp%26page%3D2. – Назва з екрана.
58. Антоненко Григорій Кузьмович // Генеральний довідковий каталог НМІУДСВ.
59. Записка-заповіт Антоненка Григорія Кузьмовича дружині. 27.04.1944 // Фонди НМІУДСВ. – КН-209258. – Д-33788.
60. Лист І.С. Гетьманцева. 1942 // Фонди НМІУДСВ. – КН-58072. – Д-12362.
61. Гетьманцев Іван Сидорович. 1912 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pamyat-naroda.ru/heroes/memorial-chelovek_donesenie76650974/?backurl=%2Fheroes%2F%3Flast_name%3D%D0%93%D0%B5%D1%82%D1%8C%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%B2%26first_name%3D%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD%26middle_name%3D%D0%A1%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87%26group%3Dall%26types%3Dpamyat_commander%3Anagrady_nagrad_doc%3Anagrady_uchet_kartoteka%3Anagrady_ubilein_kartoteka%3Apotery_doneseniya_o_poteryah%3Apotery_gospitali%3Apotery_utochenie_potery%3Apotery_spiski_zahoroneniya%3Apotery_voennoplen%3Apotery_iskluchenie_iz_spiskov%3Apotery_kartoteki%3Apotery_vpp%26page%3D1. – Назва з екрана.
62. Гетьманцев Іван Сидорович // Генеральний довідковий каталог НМІУДСВ.
63. Згурський Адам Васильович // Генеральний довідковий каталог НМІУДСВ.
64. Фото видове. Будинок Згурських (1945) // Фонди НМІУДСВ. – КН-251374. – Ф-32629.
65. Щоденник Згурського Адама Васильовича. 1943 // Фонди НМІУДСВ. – КН-251370. – Д-58415.
66. Великая Отечественная война: Энциклопедия. – Москва: Советская энциклопедия, 1985. – 832 с.
67. Згурский Адам Васильевич. 1911 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pamyat-naroda.ru/heroes/podvig-chelovek_nagrazhdenie33916150/. – Назва з екрана.
68. Згурский Адам Васильевич. 1911 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pamyat-naroda.ru/heroes/podvig-chelovek_nagrazhdenie23244653/. – Назва з екрана.

69. Згурский Адам Васильевич. 1911 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://pamyat-naroda.ru/heroes/memorial-chelovek_donesenie4449417/?backurl=%2Fheroes%2F%3Fadv_search%3Dy%26last_name%3D%D0%97%D0%B3%D1%83%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9%26first_name%3D%D0%90%D0%B4%D0%B0%D0%BC%26middle_name%3D%D0%92%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87%26date_birth%3D%26group%3Dall%26types%3Dpamyat_commander%3Anagrady_nagrad_doc%3Anagrady_uchet_kartoteka%3Anagrady_ubilein_kartoteka%3Apotery_doneseniya_o_poteryah%3Apotery_gospitali%3Apotery_utochenie_potery%3Apotery_spiski_zahoroneniya%3Apotery_voennoplen%3Apotery_iskluchenie_iz_spiskov%3Apotery_kartoteki%3Apotery_vpp%26page%3D1. – Назва з екрана.

© Александр ОЧЕРЕТЯНЫЙ

УКРАИНСКИЕ РАБОТНИКИ ПРОСВЕЩЕНИЯ – РАЗВЕДЧИКИ В ЭКСПОЗИТАРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ ИСТОРИИ УКРАИНЫ ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ

В статье рассматривается разведывательная и педагогическая деятельность украинских работников просвещения сквозь призму экспозиций и фондовых материалов Национального музея истории Украины во Второй мировой войне. Проведён детальный анализ источников, связанных с участием представителей педагогической интеллигенции в разведке с целью его независимой оценки и популяризации темы.

Ключевые слова: Вторая мировая война, разведка, работники просвещения, педагоги, интеллигенция, Национальный музей истории Украины во Второй мировой войне, экспозиция.

© Oleksandr OCHERETIANYI

UKRAINIAN EDUCATION-EXPLORERS IN THE EXPOSITORY SPACE OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE IN THE SECOND WORLD WAR

The author deals with the educational and pedagogical activity of Ukrainian educators through the prism of expositions and fund materials of the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War. The author analyses the sources regarding the participation of the members of pedagogical intellectuals in intelligence in order to assess it properly and to promote the topic.

Keywords: Second World War, intelligence, educators, teachers, intelligentsia, National Museum of the History of Ukraine in the Second World War.